

Bir Osmanlı Kalem Efendisi İbnülemin Mahmut Kemâl İnal (1871-1957)

Önder BOZKURT / Şube Müdürü/İller İdaresi Genel Müdürlüğü

*“Üdebây-ı asrın mümtâzı
Ricâli zamanın ser-efkârı”*

İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, zamanın ünlü âlimi, son devir Osmanlı devlet ricâli, mütefekkir, ahlakçı, tarihçi, mutasavvıf, aynı zamanda şâir, roman ve hikâye yazarı olmak gibi muhtelif yönleri ile mütebahhir bir şahsiyettir.

Hüseyin Vassaf² Beyefendinin bu muhterem zât hakkında yazdığı “Kemal’ül Kemâl” kitabından³ ve yine Vassaf’ın İbnülemin’in irfânî dünyasını şerh ettiği “Tasavvufi Şiir Şerhleri, Feyzü’l-Kemâl ve Mir’atü’l-Kemâl” isimli

eserlerinden⁴ istifade ederek, İbnülemin Beyefendi hakkında malumatta bulunmaya ve bu sayede böylesine önem arz eden tarihî bir kişiliği anlamaya gayret sarf edeceğiz.

Hüseyin Vassaf’ın Kemal’ül Kemâl’in takdîminde; “...müşârün-ileyh, hakikaten nev’i zâtına mahsus zevât-ı nâdiredendir. Hâlen ve ahlâken mümtâz, müstesnâ bir simây-ı edeb ü irfândır. Kuvve-i hafızası, nezâhet-i ahlâkiyesi, selâka-i kalemiyesi, meslek-i metini, kudret-i ilmiyesi, meziyyat-ı mümtâzesi, fıtrat-ı necibesi itibariyle asrımızın ma-bihî’l-iftiharıdır” diye tarif ve tespit ettiği İbnülemin Mahmut Kemâl Bey, 17 Kasım 1871’de İstanbul’un Beyazıt semtinde dünyaya gelmiştir. İbnülemin’in babası, Hz. Hüseyin’in soyundan geldiği için “seyyid” unvanını taşıyan Mehmed Emin Paşa’dır. Dinî ve ahlakî terbiyesinde çok şey borçlu olduğu annesi ise, Hamide Nergis Hanım’dır.

Vassaf’a göre, İbnülemin’in babası Emin Paşa, erbab-ı siyâdet ü necâbetten olup, “beşikten mezara kadar” tahsil-i uluma vakf-ı hayat eden, efâzıl-ı ulemayı toplayan, müzakere-i ilm eden ve evladına da ifâza-i fezâil etmeye çalışan ve hanesi âdetâ medrese-i ilim olan bir zât-ı muhteremdir. İb-

1 Yazının sonunda Osmanlıca-Türkçe sözlükten açıklamalar yapılmıştır.

2 Hüseyin Vassaf, tasavvuf ehli bir anne ve babanın çocuğu olarak, 1872 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Muharrem ayının 10’unda doğduğu için kendisine babasının şeyhi Ahmed Zârîfî Efendi tarafından Hüseyin ismi ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) vasıflarıyla muttasıf olması duasıyla “Vassaf” mahlası verilmiştir. 32 sene boyunca Rüşumat Emanetinde (Gümrük Müdürlüğü) çeşitli görevlerde bulunmasının ardından İstanbul Rüşumat Başmüdürlüğü iken emekliliğini isteyerek 1922 yılında görevinden ayrılmıştır. 1929 senesinde âlemi cemale intikal etmiştir. 57 senelik pek de uzun sayılmayacak ömrüne 30’dan fazla eser sığdırmıştır.

3 Hüseyin Vassaf, bir eski zaman efendisi, İbnülemin Mahmut Kemal, Kemal’ül Kemal, Hazırlayanlar: Fatih M. Şeker, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, Nisan 2012, 3. Baskı.

4 Hüseyin Vassaf, Tasavvufi Şiir Şerhleri, Feyzü’l-Kemal ve Mir’atü’l-Kemal, Hazırlayan: Muammer Cengiz, Dergâh Yayınları, Mayıs 2015, 1. Baskı.

nülemin Bey, babasını şöyle anlatır: “...30 sene Bâb-ı Âlî’de ve senelerce taşrada (Kozan, Amasya, Malatya, Kırşehir, Denizli mutasarrıflıklarında bulunmuş, Rumeli Beylerbeyliği payesini ihrâz eylemiş) ifâ-yı hizmet ederek, idare-i hükümette bî-hakkın kesb-i maharet ile din ü millet uğrunda her suretle fedakâr idi. Ârâyış âlemine râğbet etmezdi. Hakk’dan bir dakika gâfil değildi...”

Emin Paşa’nın hîn’i irtihâlinde, dönemin birçok meşâhîr-i suarâsı, merhumun şahs-ı manevîsini tasvir eden şiirler yazmıştır. Bunlardan şâir-i meşhur Eşref Efendi’nin yazdığı manzume-i tarihiyeden bir beyiti burada anacak olursak;

“İşte dünyada bir âdem böyle âdem olmalı

Eyleyüp Hakk’a havale, hasmına tutmazdı kin”

İbnülemin, Bâb-ı Âlî’de 33 sene süren memuriyet hayatına 1889’da başlamıştır. 1909’da 2. Abdülhamid’in hal’inden bir müddet sonra Yıldız Sarayındaki evrak-ı resmîye ve jurnallerin tetkik ve tasfiye işini deruhte etmiş, 1914’te Evkâf-ı İslâmi-ye müzesini kurmuştur. 1922’de Bâb-ı Âlî’nin fetvahanesi hükmünde olan “Divan-ı Hümayûn Beylikçiliğine” tayin edilmiştir. 1921’de Takvimi Vekayi gazetesini yönetmiş, 1923’te daha sonra Türk Tarih Encümeni adını alan Tarih-i Osmani Encümen üyeliğine seçilmiş, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1924-1927 senelerinde, Vesâyik-i Tarihiye Tasnif Heyeti başkanlığı yapmıştır. 27-35 arası Evkâf-ı İslâmi-ye Müzesi müdürlüğünde bulunan İbnülemin bu vazifeden emekli olduktan sonra, kütüphaneler tasnif işleri ilmi müşâviri olmuştur. 1957 Mayıs’ında Hakk’a yürümüştür.

Vassaf, Sefine-i Evliya⁵ adlı muhteşem eserinde, İbnülemin’den şöyle söz eder: “...müşârunileyhin edebi-

yatta, ilm-i tarihte ve ulum-ı saire-i mütenevviada yed-i tûlâsı olup, zamanımızda zahir ve batını cem’ etmiş erbab-ı kalemden bir zâtın irâesi lazım gelirse, bila-tereddüt kendilerini gösteririm ve hatta ‘o neş’ede, o feyzde onun sanisi yoktur’ diye iddia ederim...”

İbnülemin Beyefendi kendisini birçok yönlerden geliştirmiş ve adındaki Kemâl’i hakkıyla müsemma etmiştir. Buna rağmen bir o kadar da mahviyyetkârdır. Bu bapta şöyle der: “...dine, ahlâka, tasavvufa, hikmete, edebiyata, siyasete ve tarihe müteallik kitap şeklinde matbu ve gayr-ı matbu eserlerim de vardır. Bunların dünyada hiçbir kıymeti yoktur. Ukbâda ise, defter-i siyah-ı günahımın zeyli olarak ortaya konulmasından korkarım...”

İbnülemin’e göre, ıslah-ı âmmeye teşebbüs eden âdemler, herşeyden evvel kendi nefislerini ıslah etmelidirler. Kendileri muhtacı ıslâh iken, başkalarını ıslâha kalkışanlar, “esas hasta tabibdir” mealine mâ-sadak olurlar. Ona göre, Millet-i İslâm’iyyenin bekası, selameti, şevketi, ahkâm-ı dine itaatle kabildir. Hâlbuki biz, nefsimize itaat, dinimize isyan ettik.

Hazm-ı nefis ve ketm-i hissiyyat siyasetin üssül-esası hükmünde olduğundan, umur-ı devleti dâhilen ve hâricen idare ile mükellef olan siyasiler, herşeyden evvel hazm-ı nefis ve ketm-i hissiyyat etmeğe mecburdurlar. Aksi takdirde idare-i umurun mümteni ve menafi-i devletin zayi olacağı pek basit bir hakikattir. Onun deyimiyle, memurin-i devlet için haysiyyeti şahsiyye şart-ı azamıdır. Mâverîdî’nin “nefsini ıslah eden düşmanını bahr eder” cümlesi ne kadar muvafık-ı hakikat ise, nefsinin ifsâd eden düşmanı ıslah eder cümlesi de o kadar doğrudur.

Bu fikirlere sahip olan İbnülemin Mahmut Kemâl İnâl’in eserleri, tek parti döneminde Hasan Ali Yücel’in vesilesiyle devletin resmi kurumun-

da bastırılmıştır. Hasan Ali Yücel’e göre, üstat tarihçi olduğu kadar tarihtir de. Yücel eserin basımında karşılaştığı zorluğu şöyle ifade eder: “...eseri neşre başlayınca o zamanın siyasi çevrelerinde kapalı, açık hayli tenkide maruz kaldım. İmlası kendine mahsus, ifadesi terkipli, üslup eski, böyle bir eseri ne diye Maarif hesabına bastırıyor muyum? Anladılar mı bilmem! Mahmut Kemal Bey, mazi gibi görünen haline rağmen tamamıyla bugündür. Üstadın ‘Son Asır Türk Şairleri ve Son Sadrazamlar’ ismiyle yayımladığı eserleri için topladığı vesikalar, anlattığı menkıbeler yarının tarihçilerine zengin ve çok kere emniyetli bir kaynak olacaktır...”

İbnülemin, “...hüsn-i siyret ve gayrete rağmen terakki etmemek için her ne yapmak lazım ise yaptılar...” diyerek şikâyet ettiği memuriyet hayatını, şöyle özetler: “...çocuk denilecek bir yaşta, Bâb-ı Âlî’ye girdim, ilga edildiği gün çıktım. Oraya devam ettiğim müddette 16 Sadr-ı azamın (Said, Kamil, Cevad, Rifat, Ferid, Hüseyin Hilmi, Tevfik, Hakkı, Ahmed Muhtar, Mahmud Şevket, Said Halim, Talat, Ahmet İzzet, Damat Ferid, Salih, Ali Rıza Paşalar) maiyyetinde bulundum. Bunlar arasında Osmanlı tarihinde emsali bulunmayan bir zât Erzurumlu Said Paşa’dır. Her dürlü garaz ve ivazdan azade olarak söylerim ki içlerinde Said Paşa kabında bir zât görmedim. Hatta yalnız Sadr-ı azamlar değil görüştüğüm vükelâ, vüzerâ ve ricâl-i devlet arasında da o liyâkatte bir âdeme tesadüf etmedim...”

Mahmud Kemal Bey, Cevdet Paşa’nın⁶ Tezakir’de söz ettiği, Batılılaşmanın Osmanlı hayatında sebep olduğu hercümerci dile getirmiş ve

6 Adam kıtlığından müşteki olan İbnülemin Bey, devletle Safvet Paşa, Said Paşa, Kadri Paşayla beraber, 4 liyakatli zattan birisinin de Cevdet Paşa olduğunu belirtir. Mahmud Kemal’in Cevdet Paşa’ya dair görüşleri şu şekildedir: “...beynel müverrihin bihakkin mevkî-i mümtaz sahibi, kudret-i edebiyeye ve ilmiyyesi müsellemler olan bir zat...”

5 Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, 5 Cilt, Hazırlayan: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, 3. Baskı, Kitabevi Yayınları

bu meyanda devrin din/İslâm anlayışını tenkit etmiştir. Ona göre devrin problemleri şunlardır:

1. Nazariyyâtın fiiliyata uydurulamaması
2. Devlette eski usulün ilga edilmesi
3. Bürokrasinin Allah'a emanet hali
4. Devlet adamlarının gelecekte ümidi kesmeleri, "na-ümmid" olmaları
5. Adam yetiştirmesi gerekenlerin bu işe gerektiği şekilde eğilmemeleri. Ona göre, adam yetişmediği için çabuk yükselenler süratle inmiştir. Devlet ricâli arasında itibatsızlıklar baş göstermiş ve padişahlar meşvereti kimlerle yapacaklarını bilemez hale gelmişlerdir.
6. Sadece ilmin yeterli görülmesi. Oysa ilmin yanında uzun müddet tecrübe görmek ve meleke hâsıl etmek gerektiği gibi mühim bir işin başına geçecek şahsın, meslekten yetişmiş olması da zaruridir.
7. Kaht-ı ricâl, yani devre istikamet gösterecek adamların yokluğu da bir diğer hakikattir. İbnülemin'e göre, kaht-ı ricâlden dolayı nâ-ehillerin iktidarda olmasının en büyük kaynağı ise, istediğini istediği mevkîe getirmekte fail-i muhtar olan makam-ı saltanattır. Padişahlar hatasız olarak görüldüğü için yapacak pek fazla da bir şey yoktur. Burada en acı olan da Sultan Abdülmecid, Abdülhamid ve Vahdettin örneklerinde görüleceği üzere, padişahların yetiştirilmesi için gerekli olan iklimin ortadan kalkmasıdır.
8. İbnülemin'e göre, bir diğer ehemmiyetli nokta ise, Avrupa'yı taklîd hastalığıdır.
9. Sebeplerden biri de Meşrutîyet'in ilanında aranmalıdır. İlan-ı meşrutîyetten sonra herkes, ulemeden meşâhîrden oldu.

Mektep çocukları siyâsî makaleler, kitaplar yazmağa başladılar.

10. İbnülemin'in son vurgu yaptığı problem ise, Cihan Harbine girilmesidir. Hiçbir mecburiyet yokken dünyanın en birinci devletleri aleyhine harbe girişmek gibi mecnûnane olduğu kadar cânîyâne bir siyasettir. Bu yüzden dünyada cezaya uğrayanlar, sûz-î cezada verecekleri cevabı da elbette hazırlamışlardır.

Yazımızın giriş cümlelerinde, Vassaf'ın Mahmud Kemâl İnal'ın Türkçe tasavvufî şiir şerhlerini de kalem almış olduğunu ifâde etmiştik. Bu eserlerden biri; Tevhid eksenli kıt'ası, Feyzü'l Kemâl (Kıt'a-i Kemâliye Şerhi) diğeri ise, Muhammedî hakikatlar içeren na'tı Mir'âtü'l Kemâl isimli yapıtlardır. Hüseyin Vassaf bu iki eseri birbirinin mütemmimi olarak nitelemiştir.

Feyzü'l Kemâl ve Mir'âtü'l Kemâl'in Vassaf tarafından İbnülemin'e hediye edilmek üzere, tebyiz edilen nüshalarından hareketle neşre hazırladığı bu çalışmada Vassaf, İbnülemin'in "...mevzunun kutsiyetinden başka bir meziyeti olmayan o nazm-ı hod-nâşinase..." şeklindeki ifadeleriyle mahviyyetkârlık gösterdiğini söyler. Vassaf, Mir'âtü'l Kemâl'de onun,

"Ey rûh-i müşahhas ki, bütün cân-lara cânsın,

Ağyâra nihânsın, dil-i uşşâka ıyânsın" diye başlayan ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) aşkını ifade eden şiirini şerh etmiştir. Devam eden birkaç beyiti daha burada zikredecek olursak;

...

*Keşf eyle nikab-ı ruhunu sırrını göster,
Görsün ki cihân rûh-i latîfû's-se-reyânsın,
Dünyâda yere düşmedi şimdi sâyen fakat ey nûr,*

Ukbâda ruûs-i beşere sâye-resânsın
...

*Atf-ı nazar it hâline bî-çâre Kemâl'in,
Bî-çârelere lutf ile dâim nigerânsın"*

Hüseyin Vassaf, söz konusu bu na't-ı (na't: Hz. Muhammed'i (s.a.v) övmek üzere yazılan şiirler) şerh etme gerekçesini şöyle îzâh eder: "...okurken gözlerimden eşki hasret ve muhabbet döküldü. Hâsıl olan teessürat a'mâk-ı ruhuma kadar yol buldu... fakat cehlîmi mu'terif olduğumdan cesaret edemiyordum. Bir gece âlem-i manada gördüm ki Topkapı Sarayında mahfuz mahfaza-i ihtiram olan hırka-i saadete temas ile şeref-yâb olan dest-mâllerden haylisini tozlar içinde kalmış, yerlere atılmış görünce hemen topladım. Kemâl-i ta'zîm ile tozdan tecrîd ettim... bu halde iken uyandım... bu rüya-yı sadıkadan⁷ na't-ı şerifi şerhe me'zuniyyet-i ma'neviyye istidlâl ettim..."

Hüseyin Vassaf, İbnülemin'in tevhid konulu bir kıt'asının şerhi olan Feyzü'l Kemâl'de,

"Vasl-ı yâre kesb-i isti'dâd iden âşıkların,

Zikr-i cânân, fikr-i cânân, cânı da cânân olur,

Âh-ı âteş-bâr ile itdikçe mahv-ı cism ü cân,

Tâ be-mahşer cisminin her zerresi bin cân olur" mısralarını şerh etmiştir.

Vassaf'a göre, müşârün-ileyhin bu beyitlerinde ne kadar isabet vardır. Dağdağa-î hayat içinde hep Hallâk-ı Kerim-i zikretmek, rahmetine cân atmak, rızâsını tahsile çalışmak erbâb-ı basiretin şiâr-ı güzînidir. Gurbet-i İslâm zamanında müşa-

⁷ Hüseyin Vassaf'ın Vâkiât adlı 1923-1927 yılları arasında görülen 69 vâkiâyı ihtiva eden eseri için bakınız: Vâkiât, Keşif Günlüğü, Hazırlayan: Abdullah Taha Orhan, 1. Baskı, Aralık 2012, Büyüyenay Yayınları.

rün-ileyhin bu hareketini takdir etmemek kadirnâşinaslıktır.

Vassaf'ın, bu kıt'ayı şerh ederken eseri okuyacaklara da söyleyecekleri vardır: "...anladım ki fazlasına ruhsat yok. Binâen'aleyh kendimi daire-i sükûta çektim. Onu şerh maksadıyla tahririne cüret olunan bu eser için 'ilim bir noktadır onu cahiller çoğaltmışlardır' buyurulmasındaki hikmeti bu def'a fi'len anladım. Söz sözü açar dedikleri doğru imiş..."

Vassaf'a göre, İbnülemin, "...az ifâdeleri çok ma'nâları tazammun eden ârif-âne manzumeler inşâd etmiştir..." İbnülemin ise, yine mahviyyetkârlık gösterir. "...az sözle çok ma'nâ ifâde etmek, bizim kudretimizin fevkindedir. Biz çok sözle az ma'nâ ifâde edebilmeye muktediriz..."

İbnülemin'in, Feyzü'l Kemâl eseri için Vassaf'a yazdığı mektubun sonundaki mısralar ile konusu bî-nihâye olan bu nâkıs, nâ-temâm yazıyı müsâadenizle noktalamak istiyorum.

"Vasî-yâre kesb-i isti'dâd ettin âşk ile iltifât etmektedir cânân-ı cân-per-ver sana,

Cân ki cânâna verdin, eyledin ih-yâ-yı cân,

Tâ be-mahşer cân u cânân, âferîn derler sana"

Cân ile kalın...

Bu nâkıs yazı vesilesiyle, ez-cümle şu hususu da ifşâ etmek isterim ki; kaderin bir cilvesi olarak, 2012'den bu zamana kadar gölgelerinden her dâim istifâde ettiğim, beni Hüseyin Vassaf, İbnülemin, Cevdet Paşa ile ve genel olarak edebiyat, kültür, tarih ve daha sayamayacağım kadar güzel insan, konu ve kitaplarla buluşturan ve hayata farklı yönlerden bakmamı sağlayan hulâsa, üze-

rimde emeği çok olan, daire-i irfânlarına her dâim cân attığım, yâr-ı cân çok saygıdeğer Valim Orhan ALİMOĞLU Beyefendiye buradan selâm, hürmet ve muhabbetlerimi ve de şükranlarımı arz ederim.

*Semere-î Hayat Hayır ile Yâd
Olunmaktır
İbnülemin Mahmut Kemâl İnal*

Metinde geçen kelimeler Ferit DEVELİOĞLU'nun Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ından bakılarak aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

- **Üdebâ:** Edipler, yazarlar
- **Ez-cümle:** Bu arada, özellikle
- **Ser-efrâz:** Başını yukarı kaldıran, yükselten,
- **Ez:** den, dan
- **Mütebahhir:** Bilgisi deniz gibi geniş ve engin olan
- **Yâr-ı cân:** Cân dostu
- **Müşârün-ileyh:** Adı geçen, adı anılan
- **İyan (ayan):** Aşıkâr, açık, göz önünde
- **Selîka:** Güzel söyleme ve yazma istidad
- **Sereyân:** Dağılma, yayılma
- **Necib:** Soyu soppu temiz, nesli pak olan kimse
- **Sâye:** Gölge, koruma, sahip çıkma
- **Ma-bihî'l-iftihar:** Kendisiyle övünülen
- **(-resân):** Erişenler, ulaşanlar
- **Siyâdet:** Seyyidlik, efendilik, beğlik
- **Ruûs-i beşer:** İnsanların başları
- **Necâbet:** Soyluluk, soy temizliği
- **Rûûs:** Başlar
- **Efâzıl:** Pek mümtaz olanlar, çok bilgililer
- **Nigerân:** Bakıveren, bakıcı, bakan
- **İfâze:** Feyzlendirme, maksada eristirme
- **Na't:** Methederek anlatma

- **Fezâil:** Faziletler, meziyetler, üstün özellikler
- **Eşk:** Gözyaşı
- **Kesb:** Çalışıp kazanma
- **A'mâk:** Derinlikler
- **Ârâyiş:** Süs, ziynet, süsleme, süsleyiş
- **Mu'terif:** İtiraf eden, anlatan
- **İhrâz:** Alma, kazanma, erişme
- **Dest-mâl:** Elbezi
- **Hîn:** An, zaman, vakit, sıra
- **(-yâb):** bulucu, bulan, bulunan
- **Meşâhîr:** Ünlü kimseler
- **Ta'zîm:** Sayma, saygı gösterme
- **Çîn-i cebîn:** Alın buruşukluğu
- **Tecrîd:** Soyma, ayırma
- **Mütenevvia:** Türlü, çeşitli
- **İstidlâl:** Delil ile anlama
- **Yed-i tûlâ:** Tam ihtisas ve vukuf, büyük kudret
- **İsti'dâd:** Meyil, kabiliyet, anlayışlılık
- **İrâe:** Gösterme, tayin etme
- **(-bâr):** yağdıran, serpen, saçan
- **Mahviyyetkâr:** Alçakgönüllü
- **Güzîn:** Seçen, seçilmiş, seçkin
- **Ukbâ:** Ahiret, öbür dünya
- **Tazammun:** İçine alan
- **Mâ-sadak:** Tasdik edilen, olunan husus, uygun
- **İnşâd:** Şiir okuma,
- **Mümteni':** İmtina eden, çekinen, gayr-i mümkün
- **Dil:** Kalp, gönül
- **İfsâd:** Fesada uğratma, bozma
- **Nihân:** Gizli, saklı
- **Vükelâ:** Vekiller, bakanlar
- **Ağyâr:** Başkaları, yabancılar
- **Vüzerâ':** Vezirler
- **Müşahhas:** Teşhîs edilmiş, tanınmış,
- **Nazariyyât:** İlmî görüşler, düşüncüler
- **Uşşak:** Âşıklar
- **Kaht:** Kıtık, kuraklık
- **Sûz-î:** Yanma, tutuşma ile ilgili
- **Meşâhîr:** Ünlü kimseler